

Zeitschrift: Annalas da la Societad Retorumantscha
Herausgeber: Societad Retorumantscha
Band: 15 (1901)

Artikel: La litteratura romonscha reformada della veglia Ligia Grischa dall'antschetta fin al present cun special regard alla orthographia hodierna
Autor: Darms, J. M.
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-183132>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 02.04.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

La litteratura romonscha reformada

della

veglija Ligia Grischa dall'antschetta fin al present cun special regard alla orthographia hodierna.

—♦—

Ilis novs »Cudischs de lectura per las scolas primaras romonschas dil Cantun Grischun«, specialmein il II. e III. da 1896 e 1897, han caschunau en nossa Surselva catholica gronda sensaziun ed opposiziun, demonstrada entras 28 cussegls de scola, gassetas e finalmein tras numerusa radunonza populara a Gliont il 30 Sept. 1900, concernent contegn (praulas, Robinson, Nibelungs) ed orthographia. Quei, c' animescha nus en quest moment tier antginas expectoraziuns, ei l' *orthographia* de noss cudischs de scola, ilis quals meritan bein era observaziun en nossas »Annalas«.

Sin December 1895 haveva nossa Regenza cantonala convocau ina commissiun interconfessionala sursilvana a Gliont, par stabilir ina e la medema orthographia dils medems cudischs de scola romonschs pro Sur- e Sutselva, ilis quals dein, en harmonia cun ilis tudeses cantonals, vegnir stampai ed edi par omisduas confessiuns senza differenzia. Ed en verdad -- ilis Catholics na ein vegnì alla curta; lur representants han acquistau u conservau dapli ca lur concurrents, manteniu p. e. il **tg** visavi al **ch** (tgau — chau — cau) ed il simpel **t** ed **f** visavi al **th** e **ph** (ortografia) ed il **t** visavi al **d** final (libertat, unitat, verdat) etc., duront ca ilis opponents han

insistiu cun success sin observaziun della etimologia u derivaziun originala (cunzun latina) dils plaids (vita, spirt, terra, bella). — En general san ins bein esser contents da mintga vart cun il resultat de quella fixaziun orthographica en uniu confessionala — cumbein ca errurs ed inconsequenzas se lain, cunzun en l' amprima redacziun ed ediziun, buc schitgunsch dil tut evitar.

Nus fagein dantont par la presenta lavur nagin diever della orthographia de noss cudischs de scola, parquei ca nus tenor thema volein representar nossa orthographia sursilvana reformada da present suenter in decurs de ca. 300 onns.

Nossa litteratura stat en connexiun cun l' engiadinesa, gie deriva primariamein dall' Engiadina, nua ca la »Reformaziun haveva creau ina litteratura retoromonscha«, oravont entras Joh. Travers. Gallicius, Campell e Jacob Biveroni, il qual ha riscau igl amprim da surdar alla stampa 1552 in *catechismus* e 1560 il *Niev Testament*, e quei cun il meglier success. Noss amprims litterats sursilvans fuvan — suenter Daniel Bonifaci cun siu *catechismus* reformau da 1601 — ils *Gabriels* da Fetan, immigrai en Surselva, specialmein a Gliont, sco servients dil plaid de Deus all' antschetta dil 17^{avel} centenèr. Dal bab *Steffan* Gabriel derivan (1612) »Anzaquontas uraziuns«; »Canzuns e Psalms da cantar en baselgia«; »Ina stadera a pasar, quala seig la vera cardienscha« (1626); »Il ver sulaz da pievel giuven« (1649), in *catechismus*. Siu figl *Lucius* Gabriel ha 1648 vertiu »Il *Nief Testament* en Romonsch da la Ligia Grischa«. — Milsnavont han en il decurs dil 17. 18. 19^{avel} secul differentes auturs sur e sut Selva elaborau, principalmein translatau or dal tudesc ed ediu: cudischs d' uraziuns e de devозиun (Parli, Gaudens, Caprez, Lutta etc.); de historia biblicala (Willy, auters quella de Hebel); canzuns spiritualas (Riola, Grass, Mattli, Walther); *catechismus* grond e pintg de Franz Walther (Liver e Lutta en Schoms): cudischs de scola, grammaticas e dictionaris (Mattli, Carisch). Anno 1718 ei l' antira S. Bibla dil Veder Testament (vertius d' antgins Spirituals) cun il Niev (de Lucius Gabriel) cumparida en folio; 1818 il Veder Test. parsul en octav; 1856 il Niev Test. (da Otto Carisch).

Sin ordinaziun ed a cust della societad biblica britannica ed externa e sut redacziun dils dus p. t. preses colloquials sur- e sut Selva (J. M. Darms a Flem' e L. Candrian a Ciraun) ei 1869 il *N. T.* de L. Gabriel cun ils *Psalms* en pintg format — specialmein par las scolas — e 1870 l' *antira Bibla* dil V. e N. T. »en

romonsch da la Ligia Grischa« vegnida en mauns de nies pievel numerusamein. Ils dus redactors havessen bugent approximau l'orthographia ampau dapli alla moderna (cumbein variabla) en cudischs de scola ed en gasettas, sch' ils dus colloquis havessen concediu. Auncallura han els cun consentiment della societad editura practicaun considereivlas midadas, allontanont p. e. ils numerus plaids tudescs cun romonschs, midont construcziuns e formas grammaticalas tudescas ed observont consequentamein la etimologia q. e. la derivaziun originala e familiara dils plaids tont sco pusseivel, senza dantont ignorar u violar il dialect.

En quella medema orthographia biblica ha allura 1878 ser L. Candrian translatau »*Philipp Gallicius reformatur grischun*« da G. Leonhardi. Mo buc da far curvient, sch' il vegl amator dell' uniu linguistica retoromana ha se profitau dell' amprima occasiun, par instradar ina modesta approximaziun, numnadamein entras sia versiun de »*Ulrich Zwingli — cudischet festiv a memoria de siu 400^{avel} gi natal — edius da Dr. G. Finsler, antistes a Turich*«, 1884. Cau savundan »antginas remarclas linguisticas concernent quella tradueziun«.

La orthographia de quest cudischet, cun nagina existentia en cumpleina harmonia, lai bein giavischar ina curta declaraziun giustificonta. Nus astgavan e volevan ne bandunar dil tut la veglia orthographia de noss cudischs religios confessionals — cunzun della Bibla revidida 1870 — par buc pregiudicar la lectura de quels, ne dall' autra vart ignorar tutavia la orthographia moderna, cumbein aunc adina varionta, dils cudischs de scola e della publicistica, cun resguard alla desiderevla uniu linguistica romonscha, silmeins sursilvana. Nus havein par quei dad ina vart reteniu:

1. Il **ch** (= tg) engiadinès della Bibla, nua ca il **c** schai clar en il plaid original e sia familia p. e. chau (cau), chira (cura), vich (vicinal), amich (amicizia), chi etc. empei de tgau, tgira, vitg, amitg, tgi, mettent lancunter il **tg** dapartut nua ca il **t** appartegn al plaid, p. e. dretg, partgir, pertratg, ed er nua ca la derivaziun ei pli u meins dubiusa p. e. antgin, pintg;

2. igl **a** characteristic e sonor de nies dialect tont sco pusseivel, numnadamein

a) en determinaziuns ablativas, adverbialas, localas, modalas etc p. e. **da** forza, **da** tard, **da** Gliont, **da** scriver etc.;

- b) en la proposiziun **par** (franzos par e pour, latin pro e per, ital. per), resalvont en plaidis derivonts cun **per** direct dal latin, p. e. **perfetg**, **persuna**, **perpeten** etc.;
- c) en las conjunziuns **ca** (engiad. **cha**) visavi al **che** italian, **scha** visavi al **sche**;
- d) en tuts quels plaidis substantivs, verbals u adverbials, ca han en sesez tenor derivaziun in nundubius **a**, cumbein ca els vegnan pronunziai tier nus sco **e** (= ä) p. e. maun, saung; stava, dava; aunc, gie er nau, cau, lau (empei de neu u nou. cheu u cou, leu u lou);

3. igl **e** ed **i** avont e suenter il **g** cun virtid smacconta p. e. reg, reginavel, Maig, adaig (na retg, Matg, adatg);

4. il vegl (engiadinès) »temps historic« della Bibla, mo fitg darar, p. e. confirmanan, fò. schet;

5. en plaidis derivonts dal latin resp. grec ed en nums propriis cumminamein la orthographia latina resp. er tudesca p. e. philosph, Rhætia, Thurgau, Turicens etc.

Mo nus havein acceptau dall' orthographia moderna cunzun duas par ils lecturs della Bibla bein frappontas midadas, las qualas ils dus revisurs de quella havessen già lura bugient applicau. sch' ils dus resp. colloquis sur e sut Selva fussen stai d' accord. numnadamein

1. la conjunziun **e**, **ed** en piazza digl **a**, **ad** (und) de noss cudischs reformai, par spargnar quels bears accents dil different à dativ e par ir d' accord cun ils auters linguaigs e dialects romonschs scrivent tuts **e** (cumbein nus plidont **a**);

2. la particula **de** par il pur genitiv empei de nies **da** — par differenzia cun il **da** digl ablativ, contrahont articul e particula e declinont: il dil al dal e la della alla dalla.

En divers auters resguards ein ins già dagig d' accord, p. e. da scriver en plaidis derivonts dal latin resp. grec en piazza dil **y** igl **i** (p. e. sinoda, simbol, asil), digl **æ** ed **œ** igl **e** (preparar, economia, ègl), dil **t** avont **i** (= z) il **z** (prezi, grazia).

A nossa idea dei il principi etimologic (derivativ) predominar, mo senza violar il phonetic (discursiv). Vala surtut la maxima: Scrive sco ti plaidas, — havein nus tontas orthographias sco valladas, gie vischnaucas. Mo se convegness ins e se teness aschi correct — e consequentamein sco pusseivel vi da certas bein-fundadas reglas della etimologia u derivaziun oravont dalla lingua

materna (latina), stovess il resultat bein esser ina orthographia e grammatica, ca cuntentass ed uniss pli e pli il pievel romonsch della Ligia grischa.

Dus onns suenter, Januar 1886, cumparan en medema orthographia las »*Canzuns choralas* par baselgia, scola, familia e societad« dil medem autur cun duas sulettas midadas en favur dil cant, l'ina par facilitar la rima pura: igl imperativ singular de tuttas 4 conjugaziuns sin **a**; l'otra par simplificar la scriptura d'ina savents dovrada silba: il simpel etimologic **ç** par il lad **tsch** avont **e** ed **i** (**ç**iel, **ç**ient, **ç**ima, **ç**erner). Omisduas renovaziuns han lur precedenzias tont en nossa litteratura, sco en çerts noss dialects, e meritan a nossa idea tutta resguardaziun, cunzun il **ç**. Scadina beingiustificada simplificaziun linguistica ei adina da beneventar (p. e. er il simpel **t** ed **f** par **th** e **ph** — ortografia — essent la pronunzia la medema; er ils Tudescs havessen, sco ils Italians, quei medem **h** en plaids grecs bein saviu dismetter sco en schi bears plaids tudescs p. e. Mut. Teil, Wert etc.). Als dus davosnumnai cudischets correspunda scripturalmein aunc in tierz, nies novissim *catechismus* sursilvan, translataus da ser J. Corai.

Avunda, forsa pli c' avunda, par metter a glisch nossa litteratura romonscha reformada sco meriteivla d' observaziun er en noss cudischs de scola interconfessionals concernent lur orthographia etimologica, par tontpli ca quella correspunda er al dialect de pliras nossas vischnaucas (p. e. Flem, Uorz). — Sur dil contegn de quels cudischs nus lubin nus, nagina critica, e quei par tont meins, ca els astgan a nossa idea e persuasiun tuttavìa buc vegnir taxai sco »anticristians« e ca l' instrucziun religiosa ei meins causa dils scolasts ca dils plevons, ils quals gaudan naturalmein cumpleina libertad doctrinara.

Alla fin aunc ina proposiziun e supplica visavi al tit. Comite de nossa Societad retorom.: ch' el examineschi danovamein la zun importonta e difficila dumonda concernent *ediziun d' in fêgl emnal retoromonsch* cun regard als differents dialects. Las »Annalas« ein fritgeivlas e voluminusas, forsa ampau memma par çerts lecturs, e forsa ch' ellas ston en futur vegnir pli magras e satillas par manconza de pavel, de fritgs litterals. Parsuenter fuss in simpel e pauc custeivel fêgl emnal cun interessants rapports variabls en noss dialects buc mo par ils cummembers della societad, mo er par bears auters romonschs senza dubi da gronda valita ed attracziun. Ils Sursilvans legessen bugent mintgatont anqual

novitad en lingua engiadinesa e capissen er pliepli bein, ed ils Engiadinès experimentassen il medem cun scripturas sursilvanas. Ils dialects s'avvicinassen aschia il pli tgunsch. Il fègl stovess naturalmein cumparer en nossa capitala grischuna e lau, a Cuira, seo nigliu auter, se cattan ils megliers scripturs e representants de tuttas valladas romonschas, par effectuar il pli cuntenteivel resultat. La dominonta orthographia sursilvana, senza sclauder las autras, savess bein esser quella de noss cudischs de scola? Premurai correspondents or da tuttas principalas valladas se laschassen bein er afflar — p. e. ils redactors dils cudischs de scola?

Volein nus buc far in' amprova all' antschetta dil 20^{avel} centenèr?

J. M. Darms.

